

ДИПЛОМАТИЯ: КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІП НЕГІЗДЕРІ

Қазіргі таңдағы дипломатияның
қасиеттері мен кемшіліктері

Демократиялық дипломатияның классиктері Ж. Камбон мен Никольсонды қазіргі заманғы дипломатияның жағдайы мен нысаны қандай болуы керек деген сұрақтар өте алаңдатты. Ж. Камбон: «Дипломатияда әрдайым елшілерді керек етеді, алайда дипломаттардың орны қайда ығысады немесе оларды керек етеді ме? Никольсон дипломаттың дипломатиялық салада табысты болуының ең маңызды шарттарының бірі ретінде қызмет еткен үкіметке толық адалдық таныту. Ж. Камбон сол идеяны қайталап айтқан: «Дипломаттың адалдығы... өз үкіметін шабыттандыруы керек, оның сөздері сөзсіз күдік тудырмау қажет. Американдықтарда мынадай мақал бар: Мен өзімнің мемлекетім үшін, ол дұрыс немесе бұрыс бағытта болса да. Дипломат өзінің мемлекетінің мүдделерін қорғауы тиіс, егер өзінің мемлекеті тарапынан сенімсіздік пайда болған жағдайда да – сөзсіз қорғауы қажет.

Дипломаттың табысты жұмысының тағы бір маңызды шарты, әсіресе елші, қабылдаушы мемлекеттің және оның саясатының мінсіз білімі. Жюль Камбон: қабылдаушы елді білу дегеніміз ол елдің мән-сипатын түсіну, оның идеяларының атмосферасында өмір сүру және сыртқы саясатының ішкі жағдайымен байланысын түсіну.

Джон Кеннеди

Елшілердің елдің сыртқы саясатында маңызды рөл атқаратынын білетін АҚШ президенті Дж. Кеннеди 1961 жылы арнайы жолдау үндеді. Онда дипломаттар, бірінші кезекте, елшілер екенін, олар үкімет саясатын ғана емес, сондай-ақ қабылдаушы елдің мәдениеті мен мемлекет институттарының көңіл күйлерін де зерттеу керектігін атап өтті. Осы мақсатта ол дипломаттарға ресми дереккөздермен және дипломатиялық топтармен тығыз байланыс орнатуға ғана емес, сонымен қатар, қабылдаушы елдің барлық топтарымен байланыс орнатуға кеңесін берді. «Локалитис» деген ұғымға тоқталады: мәлімдемелерді алуда дипломаттарға сенім артуы керек, өйткені елші ұзақ уақыт бойы сол жерде жұмыс атқарып, елдің ішкі-сыртқы саясатын жақсы білгеннен келіп туындайды. Г. Николсон: «Дипломатия теориясының жазушылары дипломатия бойынша бірыңғай мәселелерді көтергенде мынадай пайымға келеді. Тегеранда айрықша табысқа қол жеткізген елші Вашингтондағы елшілік қызметінде сәтсіздікке ұшырауы мүмкін». Сондықтан, Тегеранда табысқа қол жеткізген елшіні Вашингтонда жұмыс істеген, қабілеті екі есе артқан елшіге ауыстыруға болмайды. Францияның Лондондағы елшісі П. Камбон Франция мен Англияның жақындасуына көмектесті, сондай-ақ Антанта құруда маңызды рөл атқарды және 1907 жылғы Anglo-Russian келісімін бекітті. Ал Паул Камбон Лондонға Англия-Франция қарым-қатынастарының нашар кезінде келді, Лондондағы француз әскери-теңіз атташесі Англияға былай деп хат жазған: «Англия Франциямен соғыс іс-қимылдарын бастайды». Сондағы жағдайлар шиеленіскен кезде өзінің кәсібилігімен шешіп отырды. Алайда «дипломаттың бір жерде қызмет ету мерзімі үш жыл» деп кейін Англия белгіледі. Шетелдегі дипломаттардың осындай мерзімін АҚШ-та қабылдады. Италияда, мысалы, қабылдаушы елде, дипломат кем дегенде екі жыл болуы мүмкін, бірақ төрт жылдан аспауы керек. Германия сондай-ақ дипломаттың шетелде болуының үш жылдық кезеңінен бас тарта бастады.

Дипломаттың бір жерде болу мерзімінің қысқаруы неден келіп туындайды? Американдықтар мұндай көзқарасты түсіндіруде тіпті «жергілікті» деген терминді қалыптастырды. Ол – жергілікті тұрғындар, жергілікті патриотизм деген ұғымға тең. Қазіргі дипломатияда басты назар «елші қызмет ететін үкіметке толық және абсолютті адалдықтың бұзылуына» аударылып отыр. Шетелде ұзақ уақыт бойы өмір сүрген дипломаттар өз халқымен байланысын жоғалтатын көрінеді, олардың қабылдаушы елге артықшылықтар беру үрдісі анықталады, оның кемшіліктерін байқамау алғышарттары пайда болады.

Дипломат, қабылдаушы елмен бірігу секілді, өз елінің мүддесін бұрынғыдай қатаң түрде қорғамай, сол елдің мүддесін қорғауға тырысу байқалады. Америкалықтар бұл «ауруды» «олар жұмыс істейтін елдің мүдделерін қорғауға бейсаналық ниет» ретінде анықтайды. Бұл тезиске теориялық негіз беріледі. Бір елде жұмыс істейтін ұзақ уақытты дипломат оны жақсы біледі және Сократтың айтуынша, «бәрін білу – бәрін кешіру дегенді білдіреді». Ендігі кезекте саяси келіссөз жүргізуде ұлтық стиль – фактор ретінде деген тақырыппен жақынырақ танысайық.

Саяси келіссөздердегі әлеуметтік-мәдени сәйкестік құбылысы

Саяси антропологтардың әртүрлі континенттердегі салыстырмалы зерттеулерінің арқасында саяси құндылықтар мен ерекше құндылықты сақтау, әртүрлі халықтар дәстүрлерінің бірегейлік идеясы. Әрбір адамның әлемі жарқын әлеуметтік-мәдени бояуға ие және саяси сала ерекшелік емес. Сондықтан саяси келіссөздерде саяси тұлғаны нақты мәдениет пен өркениеттің өкілі ретінде түсіну өте маңызды. Ұлттық стиль белгілі бір елдің өкілдеріне тән саяси келіссөздер жүргізудің ең кең тараған ерекшеліктерін көрсетеді. Бүгінгі таңда, жаһандану дәуірінде, халықаралық кездесулер мен келіссөздер саны тұрақты түрде өсіп келе жатқанда, әлем әлдеқайда тығыз және өзара тәуелді болып келеді. Көп жақты дипломатия және көп жақты келіссөздер күнделікті саяси тәжірибеге айналды, әлемдік саясаттың ең күрделі проблемалары бойынша тұрақты келіссөздер форумдары пайда болды. Сонымен қатар, қазіргі әлемдегі келіссөздер процесі қарқындаған кезде ұлттық шегаралардың құлдырауы байқалады. Осының салдарынан, келіссөз процесінің тәжірибесінде ұлттық стильдердің өзара байланыстылығы туындайды. Сондықтан, ұлттық мәнерлердің ерекшеліктерін және олардың келіссөз процесіне әсерін зерттеу маңызды. Өйткені келіссөздерде ең бастысы – тараптардың өзара түсіністігі. Әрбір өркениет адамдардың белгілі бір жеке қасиеттерін дамытатыны және дамытқаны белгілі, ал ерте жастағы балалар әлеуметтік мәдениет арқылы осы мәдени құндылықтарға ие болады. Сондықтан, жетілген жылдарда, олар келіссөздер үстеліне отырғанда, бұл қасиеттер әртүрлі тәсілдермен көрінеді.

Американдық әлеуметтанушы Н. Смелсер американдық мәдениеттің өз-өзіне сенімділік, өзін-өзі ұстау және агрессивтілік сияқты құндылықтарды талап етіп отырғанын және өздері келіссөздер үстелінде осылай әрекет ететінін айтады. Ал Үндістанда дәстүрлі тұрғыда қалыптасқан қарсы құндылықтар жүреді: ойлау, пассивтілік, мистицизм – сондықтан үнділер әңгімедегі серіктестерге өте мұқият және бірінші кезекте қарсы жағын тыңдауға бейім. Сондай-ақ, американдықтар өз мамандықтарында керемет нәтижелерге қол жеткізген. Мысалы «Fortune» журналы анықтаған «500 адамды» құрметтейді және саяси көшбасшылардың харизмасы мен олардың кәсібилігін бағалайды. Ал керісінше, Хиндылықтар зорлық-зомбылыққа, жоғары моральдық-этикалық қасиеттерге қарсы шыққан діни және саяси қайраткерлерге үлкен құрметпен қарайды. Шынында да, егер адам осы мәдениеттің құндылықтарын жеке деп бағаласа, адам мәдениетпен танысады. Бұдан басқа, ол әлеуметтік-мәдени дәстүрлермен өзін-өзі танытуға, олардың сабақтастығына саналы түрде жауап беруге, оларды ұрпақтан-ұрпаққа көшіруге тиіс. Бұл әлеуметтік өзара әрекеттесу жағдайында мінез-құлықтың белгілі архетиптік түрлерін білдіреді. Батыс санасының іргетасы – терең мәдени және тарихи тамыры бар даралылық.

Батыс өркениеті Ренессанс, Реформация, Ағартушылықты бастан өткерді, олар адамды барлық нәрселерінің өлшемі ретінде қарастырды. Адам – оның ақыл-ойы, ұтымдылығы, оның құндылығы болып саналады. Тек адам жаратқан нәрсе маңызды. Батыс қоғамы үшін материалдық прогресс тұжырымдамасы әрқашан маңызды болған. Олар қоғамның әл-ауқатының артуы үшін жеке жауапкершілік қағидатымен реттеледі. Материалдық прогресті қоғам көтермелейді, оны құрметтейді. Бұл идеяны Батыс өркениетінің жетекші дініне айналған протестантизм қабылдады. Бұл мәдениеттегі адам қоғамның әл-ауқатын қалыптастыру үшін жұмыс істеуге және жеке әл-ауқатқа ие болады. Бұл батыс өркениетінің әлеуметтік-мәдени сәйкестілігінің ең кең таралған негізі.

Азия-Тынық мұхиты аймағындағы елдерде «Конфуцийлік», яғни шығыстағы социомәдени сәйкестіктің басқа түрі қалыптасты. Мұнда «Конфуциандық» сананың іргетасы – бұл кланның ынтымағы. Жеке даралық болмаған жағдайда, осы өркениеттегі отбасы қоғамның негізгі бірлігі деп санауға болады. Адам отбасы мен оның отбасы үшін өмір сүріп, жұмыс істеуі алдыңғы қатарға қойылады. Клан ынтымақтастығы – Конфуций елдерін біріктіретін осындай қуатты күш деп саналды және бұл, өз кезегінде, патриотизмді, Отанға деген сүйіспеншілікті, оған жұмыс істеуді қалайды. Қытайлықтар олардың барлығы бір бабадан шыққанына сенеді, ал жапондықтар императорды ұлттың басшысы – отбасы деп санайды. Ресейде, православиелік Шығыста, мүлдем өзгеше әлеуметтік-мәдени сәйкестік қалыптасты. Православие әлемі Реформация мен Ренессансты бастан кешірмеді. Орыс мәдениетінде, дәстүр бойынша, сенім ең

жоғары деңгейде болды, жеке басы ешқашан маңызды емес еді. Бұл тұрғыда православиелік әлем «номинализм» емес, «реализм» қағидаттарына негізделген: ол жеке адамның басындағы басымдыққа маңыздылық береді. Сондықтан ресейлік қоғамда жеке бастамаға аз мән береді, дәстүр бойынша ол «жоғарыдан» деп күтіледі, ол «сенімді» жоғары тұтады (коммунизм де бір «сенім» болған). Бұл мәдениеттегі адам идеяға сенуге және оған қызмет етуге дайын деп біледі.

Әлеуметтік-мәдени сәйкестік және саяси ұстаным

Әлеуметтік-мәдени сәйкестік келіссөздерде саясаттың құралы болып табылатыны сөзсіз. Әлеуметтік топтық, мемлекеттік, өркениет (мәдениет) деңгейінде әлеуметтік-мәдени қоғамдас-тықпен сәйкестендіру процесі – кез келген тұлғаның психикасында табылады. Алайда, саясаткерлер, әсіресе саяси көшбасшылар, мұндай үдеріс әсіресе халықаралық саяси келіс-сөздер жағдайында айтылып, назар аударылады деп санайды.

Идентификациялау әдістері тарихи дәуірге, саяси жүйеге және саяси идеологияға өте тәуелді. Антикалық кезеңде саясаткер өзін еркін азаматтар қоғамымен таныстырды, өйткені азаматтық қоғам мен мемлекет әлі бөлінбеген болатын. Орта ғасырларда Құдайдың билігі саяси биліктің қайнар көзі ретінде танылды, билік Құдайдың сыйы деп есептелді, ал монархтар мемлекет институттарымен қатар өздерінің субъектілерін таныды.

Людовик XIV

Людовик XIV-нің атақты «Мемлекет деген – ол мен!» сөз тіркесі дәлел бола алады. XX ғасырдың тоталитарлық мемлекеттерінде ұлттық мүдделерді мемлекетпен сәйкестендіру ең жоғары деңгейге жетті. Бүгінде саяси келіссөздерде мұндай өркөкіректеніп сөйлеуді тек Қытай, Солтүстік Корея және Куба мемлекетінің жетекшілерінен көре аламыз.

Демократиялық қоғамдағы саясаткер өз сәйкестігін билік институтымен – мемлекет ретінде сақтайды. «Мемлекеттілікті» көрсету және бекіту, мемлекеттің күші қазіргі заманғы демократиялық көшбасшылардың басым міндеті. Мемлекеттің беделін қорғау немесе көрсету үшін қанша әскери қақтығыстар туындады. Кариб теңізі дағдарысын, Фолкленд аралдарын-дағы қақтығыс, Парсы шығанағындағы соғыстарды еске түсірейік. Бүгінгі таңда АҚШ әлемдік көшбасшылардың «зұлымдық осін» бұзуға және халықаралық ұйымдарға, санкциясыз террорға қарсы операцияларды бастауға қабілетті екені әлемдік саясаттың күрделі мәселесіне айналды.

Демократиялық қоғамдағы саясаткердің әлеуметтік-мәдени өзін-өзі тануы кешенді драма аясында орын алады деп санауға болады: саясаткер өзін-өзі басқару өкілдік ретінде де, өзін таңдаушылардың өкілі ретінде де екіжақты сезінеді. Бұл жиі кездесетін екі сәйкестік саясат саласындағы жеке ниетімен және мақсаттарымен қиылысады. Авторитарлық шешімдердің архаизмінде қауіпті сәтсіздіктер орын алады, оның бір қадамы тоталитарлық билікке әкеле алады. Австриялық психолог В. Фрэнктің айтуынша, адам әлемге ашық, бұл олардың тіршілік ортасына байланысты жануарлардан ерекшеленеді. Керісінше, адамның тіршілік ету ортасы сол ортаның шегараларын еңсеру арқылы сипатталады: адам әлдеқайда ұмтылады және оның шегінен шығып кетеді. Сол сияқты, келіссөздердегі саяси жағдайда адам ешқашан тек социомәдени сәйкестік шеңберімен ғана шектелмейді. Саяси келіссөздерде саяси жағдайды таңдауға әсер ететін бірнеше векторлар: тарихи, әлеуметтік және жеке психологиялық. Олардың барлығы социомәдени сәйкестік призмасы арқылы ерекше түрде сыналады. Көптеген зерттеушілер тарихи жағдайға ерекше мән береді, келіссөздерде саяси көшбасшылардың ұстанымын түсіндіреді. Әрбір саясаткердің саяси мінез-құлқы қоғамда да, әлемде де орын алған оқиғаларға кері әсер етеді.

Авторитаризмнің негізін зерттеген неміс психологы Э.Фром әскери шабуыл қаупі немесе ұзаққа созылған экономикалық дағдарыс жағдайында көптеген саясаткерлер авторитарлық саяси шешімдерді қолдайды және авторитарлық көшбасшыларды қолдай алады және

бұл түсінікті: тәртіпте және күшті билік кезінде адам қауіп-қатерден қорғауға ұмтылады. Сонымен қатар, әр саяси қайраткер өз позициясын таңдайды, тарихи қалыптасқан саяси ұйымдар, партиялар мен институттар оған көмекші бола алады. Осылайша, келіссөз жүргізуші серіктестіктің саяси жағдайын түсіндіру көптеген өзара байланысты факторларды ескеруді талап етеді, олардың ішінде жетекші әлеуметтік-мәдени сәйкестік болады. Бұл ерекше оптика, тарихи, социологиялық және жеке психологиялық болып табылады. Демек, оның басқа мәдениет адамының келіссөздеріндегі саяси мінез-құлық құбылысын оның социомәдени сәйкестілігін түсіндірудің «кілтін» таппайынша түсіндіру мүмкін емес. Бұл үшін ұлттық сипатта осындай күрделі құбылыстарды талдауды мұқият қадағалау керек.

XX ғасырдың саяси тарихында ешқандай күрделі оқиғаны позитивтік ғылымның құрғақ тілімен түсіндіре алмаймыз. Неліктен ең заманауи технологиямен қаруланған АҚШ әскері шағын Вьетнамнан жеңіліске ұшырады? Айатолла Хомейнидің Иран шахы жеңген қуатын қалай түсіндіруге болады? Неліктен Канада Квебек мәселесін әлі күнге дейін шеше алмайды?

Уақыт өткен сайын діндерге, заң шығарушыларға, данагөйлерге, қасиеттілерге, дұшпандарға және революционерлерге, әрбір өркениетте және саясатта моральдық позицияның болуы мүмкін екендігі аңғарылады. Француз психологы Серж Московичи ұлттық сипатта ешқандай ерлік немесе филантропия жоқ екенін, керісінше ол рухтың тазалығы мен тұтастай өркениеттің бар екендігін айтады. Біз мұны өмірдің императивінен біле аламыз: «Ешқашан рұқсат етілмейтін затты мойындамау қажеттігі».

Бірақ ұлттық сипатты қалай шешуге болады?

Ол саяси ғылымның мұраттарына және адамзат тарихында қалыптасқан айқын ұлттық сипаттарға қарама-қайшы емес. Егер біз эмоционалдық сипаттағы әлемді ескергіміз келсе, онда біз теориялық білім мен ақиқаттың, парасаттылық пен ақыл-ой мұраттарының жолымен жүрмеуіміз керек. Біріншінің саяси сипатын түсіну үшін оның тұтастық жолдарын зерттеу керек.

Діни этика қоғамның барлық мүшелерінің әлеуметтік мінез-құлықтың белгілі бір ережелеріне сүйене отырып, адамгершіліктаңдауеркіндігіне қолжеткізуге деген ұмтылысының таландырады, ол ұлттық сипаттың архетипін одан әрі нығайтады. Француз социологы Эмиль Дюркгеймнің айтуынша, сенім, ең алдымен, өмірдің, ынта-жігердің, барлық психикалық белсенділіктің жоғарылауын, адамның өзін көтерудің тәсілі, бұл әсіресе энергияны ынталандыратын дін – ұлттық сипатты әкеледі. Осылайша, дін мемлекеттің қызметінде саяси қызметтерді белсенді түрде атқарады: көптеген діндерде діндер белгіленген саяси тәртіпті нығайтатын мемлекеттік идеология бола қалған жоқ. Діни әдеп, этика әлемдік өркениеттердегі ұлттық сипаттың ажырамас бөлігіне айналды, бұл Макс Вебердің әлемдік діндерді салыстырмалы талдауында дәлелдегенін көруге болады.

Ұлттық сипаттағы архетиптік айырмашылықтар: Ұлттық архетиптік айырмашылықтарын түсіну үшін, Уолтер Шубарттың үйлесімді, батыл, аскеттік және messiандық төрт әлеуметтік-мәдени архитиптердің концепциясы қызығушылық тудырады. Үйлесімді адам ғаламды ғаламшар ретінде қабылдайды, ішкі үйлесіммен жандандырады және адам бақылауына жатпайды. Ежелгі қытайлықтар өздерін солай сезінді, бүгінгі күні ғаламға деген осындай көзқарас көбінесе конфуциандық-буддистік өркениеттің адамдарына тән.

Аскеттік адам өмірдің мистикалық жағдайында жасырынып, жағдайдың мәнін жасыруға тырысады. Ол адам кеңістікке жасырын нұқсан келтіру мүмкін емес деп санайды. Егер үйлесімді адам тарихи идеяны жүзеге асыруды қарастырса, аскеттік адам оның орындалуын тіпті жоққа шығарады.

Батыл адам әлемдегі хаосты көреді, ол оны ретке келтіруге тырысады. Мұнда бәрі қозғалыста. Адам өзі анықтаған мақсаттарын алдыға қояды. Бұл адам аспанға кішіпейілділікпен жалбарынбайды, оның билікке деген құштарлығы мол, жеңімпаз ретінде көрінгісі келеді.

Суық қару әлем техникасының көмегімен ол өзінің «ұтымды» параметрлерінен асып түсетін жасанды ғарышты жасайды: «Секуляризация – оның тағдыры, қаһармандық – оның өмірлік сезімі, оның қайғысы – оның соңы». Мысал ретінде ежелгі Рим, бүгінде Батыс өркениетінің герман және романдық халықтарын алсақ болады.

Мессиандық адам өзін өзі жер бетінде құдайлық тәртіпті құру керек деп сезінеді. Ол айналасында үйлесімділікті қалыптастыруға тырысады. Ақырында, мессиандық адам өзін-өзі жасырып жатқан бейнені көбірек, құдайлық тәртіпте жаратуға шақырады. Ол өзінің айналасында өзін үйлесетіндігімен айналасын құруға тырысады. Бірақ ислам мәдениетінің адамы туралы не деуге болады? Уолтер Шубарттың төрт әлеуметтік-мәдени архитиптері – әлем (гармония), әлемнің үстемдігі (ерлік), әлемнен ұшыру (аскетизм), әлемді (мессианизм) бейбітшілікпен келісу – бұл оның рухани мәдениетінің символдарына жатқызады.

Исламның адамы, ең алдымен, империяны әлемде бекітуге шақырылған империялық адам. Ол күшті мемлекет нығайту үшін әскерді құру арқылы өздерін қорғауға ұмтылады, бірақ екінші жағынан, ғарыштық үйлесім оған кедергі емес. Жаулап алу – мұралық жерді қайтару оның мақсаты, бірақ бұл «қасиетті соғыс» түрінде келеді, ол дін қасиетті және бұл адам аспанға кішіпейілділікпен табынуды талап етеді. Сондықтан, бес заманауи өркениеттер, әлемнің адам қабылдауының бес түрлері қазіргі әлемде ұлттық сипаттағы негізгі архетиптен құрылды. Саяси келіссөздерде бұл ұлттық белгілер, ең алдымен, келіссөздердің ұлттық стилінің ерекшеліктерімен көрінеді.